Collectief geheugen en didactiek: *Los años del terror* (50 preguntas sobre el conflicto armado en Peru, 1980-2000) van Jesús Cossío

Vers une pédagogie de la mémoire collective. Los años del terror (50 preguntas sobre el conflicto armado en peru, 1980-2000), Jesús Cossío

Mylène Herry

Traducteur : Gorik de Henau

Édition électronique

URL : <https://journals.openedition.org/temoigner/6740>

DOI : 10.4000/temoigner.6740

ISSN : 2506-6390

Cet article est une traduction de :

Vers une pédagogie de la mémoire collective - URL : <https://journals.openedition.org/temoigner/6717>
[fr]

Éditeur :

Éditions du Centre d'études et de documentation Mémoire d'Auschwitz, Éditions Kimé

Édition imprimée

Date de publication : 1 octobre 2017

Pagination : 150-158

ISBN : 978-2-930953-01-4

ISSN : 2031-4183

Référence électronique

Mylène Herry, «Collectief geheugen en didactiek: *Los años del terror* (50 preguntas sobre el conflicto armado en Peru, 1980-2000) van Jesús Cossío», *Témoigner. Entre histoire et mémoire* [Online], 125 | 2017, Online op 24 décembre 2021, geraadpleegd op 03 février 2022. URL: <http://journals.openedition.org/temoigner/6740> ; DOI: <https://doi.org/10.4000/temoigner.6740>

Herinnerings-
labo

◆ Deze rubriek wil inzicht bieden in de soms problematische processen van herinneringsconstructie overal ter wereld. In plaats van te focussen op de gebeurtenissen zelf, onderzoeken auteurs in het Herinneringslabo hoe een collectieve herinnering ontstaat en wordt gecultiveerd, en bestuderen ze de sociopolitieke gevolgen van het herinneringswerk in een bepaalde regio.

Los años del terror is een recent boek (2016) van Jesús Cossío, een Peruaans striptekenaar die het bij voorkeur heeft over het interne conflict in zijn land in de jaren tachtig en negentig. Hij is de auteur van twee albums, *Rupay* (2008) en *Barbarie* (2010), waarin hij op grafische wijze een reeks gewelddadige episodes aankaart tussen de FF. AA (*Fuerzas Armadas*/het Peruaanse leger), de rebellenbewegingen PCP-SL (*Partido Comunista del Perú-Sendero Luminoso*/Peruaanse Communistische Partij-Lichtend Pad) en MRTA (*Movimiento Revolucionario Túpac Amaru*/Revolutionaire Beweging Túpac Amaru), en/of paramilitaire organisaties. Die episodes werden uitvoerig onderzocht tijdens de werkzaamheden van de CVR (*Comisión de la Verdad y Reconciliación*/Waarheids- en Verzoeningscommissie).

COLLECTIEF GEHEUGEN EN DIDACTIEK:

LOS AÑOS DEL TERROR (50 PREGUNTAS SOBRE EL CONFLICTO ARMADO EN PERU, 1980-2000) VAN JESÚS COSSÍO

In deze werken¹ stelt Cossío beeldend, met tekeningen, foto's en kaarten, de gewelddaden van het leger aan de kaak en getuigt hij van de onheuse behandeling die de boeren in de Andes te beurt viel, want zij waren meestal het slachtoffer van deze geweldgolf. De conclusies van het CVR-eindverslag dienen zo als waarheidsgraadmeter van het verleden en tegelijk als insteek voor een grafische interpretatie. Het is ook een manier om zijn beklag te doen over het gebrek aan politiek engagement en de moeizame toepassing van de aanbevelingen van de CVR sinds 2003, het jaar waarin het verslag werd bekendgemaakt. Dit nieuwe boek is geen stripverhaal: het is een instrument, een 'tool-boek' waarmee Jesús Cossío de gebeurtenissen op twee verschillende manieren tracht uit te leggen, verbaal en grafisch, zodat de lezer ze in een oogopslag kan lezen en begrijpen. In vijftig genummerde delen verbindt hij teksten in vraag-en-ant-

(1) Als bijlage zit bij het werk ook een fragment uit *Barbarie*: twee gewelddadige episodes betreffende de slachtpartij in Accomarca (augustus 1985) en de moordpartijen in Aranhua en Pacchas (april 1988 - december 1989).

woordvorm met grafische legenden, waardoor de geschiedenis van het land voor educatieve, ethische en getuigenisdoeleinden een didactische structuur krijgt. Vijftien jaar na de onthulling van de waarheid leren de jonge generaties over de terreurjaren aan de hand van een originele, makkelijk toegankelijke methode. Zoals Tahar Ben Jelloun eerder deed in zijn werken over racisme, terrorisme en de islam² steunt Cossío op historisch-wetenschappelijke bewijzen en documenten om antwoorden te formuleren op de simpele en directe vragen van nieuwsgierige oningewijden. De prenten, de ene eenvoudigweg naast de andere, laten een subjectievere interpretatie toe en ondersteunen de antwoorden op een pedagogische manier. Want het is belangrijk de feiten te blijven toelichten, uitleggen, tonen, analyseren en bekritisieren in een land waar nog levendige discussies worden gevoerd over wie de verantwoordelijkheid draagt, over de juistheid van de feiten of meer in het algemeen over de erkenning/ontkenning van het verleden.

VORMELIJKE EN PEDAGOGISCHE AANPAK VAN HET TOOLBOEK

In een eerste deel wil ik het hebben over de pedagogische keuzes van de auteur. In hoeverre heeft de auteur de methodes uit dit boek zelf uitgetest? Welke elementen zorgen voor een vlot begrip en voor het doorgeven van de herinnering? Vervolgens zal ik me concentreren op de noodzaak om de geschiedenis te laten spreken. Hoe brengt *Los años del terror* de CVR-getuigenissen? In laatste instantie zal ik me buigen over de wijze waarop de auteur de ethische en educatieve dimensie van de tragedie belicht. Hoe gaat hij te werk om de lezers ontvankelijk te maken voor de problematiek en hen aan te sporen de fouten van het verleden niet te herhalen?

Zoals de ondertitel aangeeft, stelt de auteur vijftig vragen over het gewapend conflict in Peru (1980-2000), die hij vervolgens duidelijk en precies beantwoordt. Het werk kent geen paginering, alleen de nummers ...

(2) Ik denk daarbij aan de trilogie: *Papa, wat is een vreemdeling?*, *Papa, wat is een moslim?* (2012) en *Le terrorisme expliqué à nos enfants* [niet vertaald].

... van de vragen dienen als aanknopingspunt. De vragen kunnen worden ‘onderverdeeld’ in verschillende categorieën, al naargelang het beoogde kennisniveau van de lezer. Soms wordt het gebruik van bepaalde woorden toegelicht en/of wordt de juiste terminologie gedefinieerd; bovendien is achter in het boek ook nog een woordenlijst opgenomen. Zo worden de termen ‘terroristisch’ en ‘subversief’ (vraag 2) uit elkaar gehaald en in de inleiding wordt meer algemeen gedefinieerd wat men begrijpt onder ‘*el conflicto armado interno*’ (het binnenlandse gewapend conflict, vraag 1). Kwestie van de woorden doordacht te gebruiken om te weten over wat en wie je het hebt. De auteur kiest dus voor een nauwkeurige lexicale aanpak, zelfs al is het antwoord bondig. Conform een vertrouwde pedagogische methode worden voor een beter begrip vaak dezelfde ideeën herhaald.

De auteur heeft het ook vaak over de levensloop van de protagonisten van het conflict: hij wijst op verantwoordelijkheden en definieert de modus operandi van ieders daden. Zo verneemt de lezer meer over de PCP-SL (vraag 3), de MRTA (vraag 21), de Colínagroep (vraag 29) en het Rodrigo Franco-commando (vraag 26). Daarnaast vernemen we welke rol het Peruaanse leger speelde en wat voor gewelddaden het pleegde. Die politiek-historische aanwijzingen worden vermeld in de chronologische volgorde van het conflict; zo ontstaat een minimale feitelijke context, die een goed begrip van de gebeurtenissen mogelijk moet maken. Het boek begint met het definiëren van het binnenlandse gewapend conflict en eindigt met de implementering van de CVR-raadgevingen in het heden. In de loop van het verhaal komen de presidentiële ambtstermijnen aan bod, en de veranderingen en problemen (overwinningen, nederlagen, corruptie) die daarmee samenhangen. Zo gaat vraag 35 over de arrestatie (1992) van Abimael Guzmán, de aanvoerder van de PCP-SL, tijdens het presidentschap van Alberto Fujimori.

Met zijn vragen tracht de auteur een objectief, algemeen beeld te schetsen van gedeelde verantwoordelijkheden, waarbij hij tegelijk individuele schuld aanstipt. In twee vragen (37, 38) gaat het bijvoorbeeld over gebeurtenissen in gevangenissen: enerzijds de opstand van subversieven in de Castro Castro-gevangenis in Lima, anderzijds de lichtvaardige wijze waarop tegen

misbruiken werd aangekeken, onder meer marteling in kazernes en detentiecentra. In beide gevallen wijzen de verantwoordelijkheid en juridische straffeloosheid van het leger op een dieper liggend onrecht en een sociale malaise. Uit de nadrukkelijke wijze waarop de auteur die informatie in het werk behandelt, blijkt dat hij het onrechtvaardige en discriminerende karakter van de nationale rechtsgang wil illustreren.

Tot slot stelt de auteur meer open vragen, waarmee hij de lezer gevoelig wil maken voor het slecht functioneren van het toenmalige systeem en de eventuele sociaal-politieke veranderingen sindsdien van naderbij wil bekijken. Zo komt hij in vraag 20 terug op de redenen waarom veel Peruanen pas laat hoorden van de wrede daden in de Andes. In vraag 48 gaat het over het probleem van de dubbele receptie van het CVR-eindverslag: sommigen vonden het getuigen van eerbied, anderen van misprijzen.

De antwoorden zijn kort en bondig, gemiddeld tien regels. Ze omvatten een mengeling van officiële, fictieve, visuele en anekdotische uitingen en op die manier wordt het grote geschiedenisverhaal verteld via gestaafde ‘kleine’ verhalen. De nadruk komt te liggen op het relaas van individuele ervaringen waarmee de lezer zich kan identificeren. De grafische vormgeving dient als legende bij de verklarende tekst en geeft gestalte aan de complexiteit van het conflict.

Ik zal het nu hebben over de vormelijke en pedagogische keuzen in vraag 18, over de functie van de zelfverdedigingscomités (CAD/Comités de autodefensa), ook bekend als ‘*rondas*’. Meer algemeen vernemen we dat die laatste term in de Andes al eerder bestond; hij sloeg op zelfverdedigingsgroepen die huizen of vee tegen diefstal bewaakten. In de context van het binnenlandse conflict begrijpen we dat de comités of ‘*rondas*’ min of meer georganiseerd waren en dat ze soms banden onderhielden met de FF. AA om samen te vechten tegen opkomende subversieve groepen. De herhaling van de term CAD in het begin en aan het einde van het antwoord onderstreept het belang ervan in het binnenlandse conflict. Onder de paragraaf staat een grafische legende in de vorm van een stripverhaalstrook. We zien een dialoog tussen twee Andesboeren, waarschijnlijk leden van een zelfverdedigingscomité, waaruit hun motivatie blijkt om de PCP-SL tegen te

18. ¿Qué papel cumplieron las rondas para contener a Sendero Luminoso?

Los “Comités de Autodefensa” (CAD) fueron grupos de pobladores de comunidades rurales que se organizaron para defenderse con sus propios medios de la amenaza de Sendero Luminoso y el MRTA, muchas veces con armamento fabricado por ellos mismos y algunas escopetas y fusiles, además de hondas, machetes y flechas. Algunas veces surgieron espontáneamente ante los abusos de los mandos senderistas y, en otras ocasiones, fueron organizados en colaboración con miembros del Ejército o la Infantería de Marina acantonados cerca a ciertos poblados. Antes del Conflicto Armado Interno, existieron también estos grupos de vigilancia de las comunidades (para enfrentar el robo en casas y de ganado) pero se les llamaba “*rondas*”. Los Comités de Autodefensa tuvieron un papel muy importante para detener el avance de Sendero Luminoso ya sea enfrentando directamente a las columnas senderistas o desbaratando bases de apoyo y logrando que varios de sus miembros deserten.

houden. Op de rugzijde van deze eerste reeks antwoorden zien we een grafische weergave van de ambachtelijke wapens van deze zelfverdedigingsgroepen, die in de antwoordtekst worden opgesomd. Tekeningen van messen, geweren en speren staan naast een lang citaat uit het CVR-eindverslag, dat het derde onderdeel van het antwoord vormt. Daarin wordt verslag uitgebracht over drie faits divers, respectievelijk in Ayacucho, in de de Valle de los Ríos [rivierenvallei] Apurímac y Ene, en in Junín. Door de officiële tekst op te nemen kan de auteur de verklaringen funderen en verantwoorden. De zelfverdedigingscomités van Andesboeren vormden een belangrijke groep naast de andere spelers in het conflict; na het uitbreken van de vijandelijkheden waren

AYACUCHO: La unidad de un campesinado atrapado entre dos frentes de guerra cada vez más cercanos a la realidad. A través del relato de la guerra y la guerra campesina contra el Estado que había propuesto el PCP - Sendero Luminoso encontramos, en muchas cosas, un enfrentamiento entre los mismos campesinos.

VALLE - Valle de los Ríos Apurímac y Ene: Las DECAS (Defensa Civil Antisubversiva) fueron la primera iniciativa campesina que logró constituir una red de organizaciones que lucharon contra Sendero, en este caso el valle del río Apurímac. Hasta mediados de 1990, el PCP-SL estaba en pleno auge y las FFAA y las DECAS habían logrado el control del valle.

JUNÍN: Se reúnen algunos pobladores (...) con la intención de organizarse contra los subversivos. Sendero Luminoso los acusa y los asesina, pero otros pobladores toman su lugar y dan forma a la primera organización para la autodefensa (...). En los primeros días de enero de 1990, una comisión se dirige a la zona militar de Casapalca y por el Ejército Peruano desarmada y los pocos soldados que quedaban. Sin embargo, una vez tomada la decisión de combatir al PCP-SL, ya no hay marcha atrás.

ze verantwoordelijk voor het terugdringen van de PCP-SL, zoals blijkt uit de verwijzing naar de DECAS (Defensa Civil Antisubversiva/Antisubversieve Burgerwacht). In een globale didactische strategie versterken de verschillende onderdelen van het antwoord elkaar, waarbij het verbale, het artistieke en het symbolische worden afgewisseld.

Zoals de auteur aangeeft, wil hij in dit werk de vragen niet uitputtend beantwoorden. Het is een inleiding op de materie, een balans van zijn ervaringen tijdens educatieve workshops en het resultaat van een aantal praktische keuzes waarmee hij de lectuur wil vergemakkelijken en het geheel bondiger maken. Zo hanteert de auteur een tactiek waarbij hij verschillende

●●● discoursen mengt: een educatief discours waarin via woorden en ondersteunende elementen een vereenvoudigd verhaal wordt verteld; een fictief discours gebaseerd op een historische basis, waarin de auteur via een sobere grafische interpretatie informatie verbeeldt; en tot slot een officieel discours dat de feiten uit het antwoord bevestigt. Die discoursen werken op elkaar in en vloeien samen in een origineel, rijk relaas.

GETUIGENISSEN: STEMEN EN GEZICHTEN

Conform de methodologie van de CVR gaat de meeste aandacht uit naar de getuigenissen. Antwoorden op de vijftig vragen betekent dus dat de getuigen van de verhaalde feiten een stem moeten krijgen en in beeld moeten komen. Cossío tekent het portret van elke getuige, wat voor nabijheid en vertrouwelijkheid zorgt.³ De historische, feitelijke beschrijving ruimt plaats voor een persoonlijke verklaring, het algemene voor het particuliere, het onpersoonlijk onderwerp voor een 'ik'.

De keuze voor het portret en de tekstballon zijn cruciaal als je weet welke functie getuigenissen hadden in de onderzoeksteams van de CVR, en ook dat bij wijze van uitzondering openbare zittingen werden gehouden. De tekstballon is de vormelijke vertaling van een gesloten milieu, namelijk de wereld van het vertrouwelijke en de bekentenis. De getuigen verklaren, doen het relaas van hun ervaringen vanuit een ik-standpunt en trachten op hun eigen manier een antwoord te geven op de vraag boven aan de pagina. Vanuit een intieme en emotionele sfeer getuigen ze van wat ze hebben beleefd, gezien en/of gehoord. Op die manier komen getuige en getuigenis duidelijk centraal te staan in het 'grote verhaal'.⁴

Getuigenissen vormden een belangrijke bron van informatie voor de CVR, die luisterde naar meer dan 17 000 slachtoffers of directe getuigen, waarvan driekwart Quechua spraken. Na haar oprichting in 2001

stuurde de CVR onderzoeksteams uit die het Quechua machtig waren; zij verzamelden getuigenissen bij bevolkingsgroepen die bij het conflict betrokken waren en bereid waren te praten. Nadat ze de aparte gevallen bestudeerd en bij elkaar gebracht had, trachtte de CVR te begrijpen wat dit alles betekende in nationaal verband. De individuele getuigenissen hielpen dus om tot historische verklaringen te komen en ze droegen bij aan het collectieve waarheidsstreven. Door haar werk op het terrein bevorderde de CVR dus de ontmoeting tussen twee werelden en wist ze toch de aandacht te trekken van een aantal groepen. Specifiek in het Peruaanse geval waren de slachtoffers die het oorlogstrauma aan den lijve hadden ondervonden jarenlang veroordeeld tot zwijgen, vergetelheid en/of onbegrip, dit alles in een klimaat van straffeloosheid. De urgentie die normaal gezien uitgaat van een getuigenis lijkt hier overigens niet van toepassing, als je ziet hoeveel tijd er verliep tussen de gewelddadige feiten en het daadwerkelijke afnemen van de verklaringen (vijf tot twintig jaar). Door die latentieperiode zijn de ervaringen van de aparte gemeenschapsleden in zekere zin 'geüniformeerd', want met de jaren komt de gemeenschap meestal tot een specifieke versie van de feiten. Het persoonlijke getuigenis gaat deel uitmaken van een collectieve erkenning van een gedeeld verleden en wordt een schakel in de ketting waarmee de groepsgeschiedenis onder de aandacht wordt gebracht. Die kracht wil Jesús Cossío hier naar voren schuiven.

Vraag 27 gaat over de verklaring van twee naamloze bewoners van de *selva* (tropisch regenwoud). Het feit dat ze anoniem blijven, is een verwijzing naar de Peruaanse identiteitsproblematiek. Die werd ook weer door de CVR aan het licht gebracht toen ze het aantal slachtoffers telde. We mogen niet vergeten dat in 1980 meer dan twee miljoen Peruanen geen identiteitsbewijs hadden en dat, zoals Daniel Dupuy uitlegt, 'een half miljoen Peruanen hun geboortebewijs hadden verloren' (Dupuy 2009, 169) nadat de dorpen tijdens het conflict waren aangevallen. De naamloosheid van de Andesindianen en de gemeenschappen in de *selva* zou kunnen verklaren waarom de mensen in het westen van het land, onwetend als ze waren van de oorlog in het binnenland, zo weinig of zelfs ronduit onverschillig reageerden. Die ontkenning van het bestaan

27. ¿Cómo se desarrolló el Conflicto Armado Interno en la selva peruana?

Mientras tanto, desde mediados de la década de 1980, Sendero Luminoso y el MRTA habían ingresado a zonas de la Selva Central (en los departamentos de Junín y Pasco) buscando refugio de las contrainsignias militares en Ayacucho y con el fin de habilitarse en las comunidades Asháninka, Yanesha y Mursi-Sikani.

Particularmente los Asháninka resultaron muy afectados por la violencia de Sendero Luminoso, que no solo asoló territorios enteros sino que puso de la amenaza y la coacción a la tortura, las violaciones sexuales frecuentes, los asesinatos y, posteriormente, el secuestro y adoctrinamiento de niños y adolescentes.

van de andere bleek opnieuw toen de autoriteiten tijdens een verderfelijke polemiek hun twijfels gingen uiten over de schatting die de CVR had gemaakt van het aantal slachtoffers. Via de twee getuigenissen in het boek vernemen we hoe de PCP-SL deze gemeenschappen gebruikte voor haar strategie van gewapende klassenstrijd: intimidatie, bedreiging, seksueel geweld, ideologische onderwerping en indoctrinatie, opleiding tot geweld (verkrachting, ontvoering en moord). In dit geval is de lezer het commissielid dat 'luistert' naar het schokkende getuigenrelaas. Door de personages aan het woord te laten kan de auteur weer aansluiten bij de oorspronkelijke omstandigheden waarin het getuigenis werd afgenomen. In deze eerste fase werden

blijkbaar geen narratieve of emotionele filters gehanteerd, maar uit noodzaak werd wel gebruik gemaakt van taalkundige transcriptie: vertaling van de talen van de Amazonegemeenschappen naar het Spaans of tekstaanpassing voor een optimaal begrip.

Los van deze 'privégetuigenissen' is Peru ook het enige Latijns-Amerikaanse land dat openbare zittingen hield, exact twintig. Zo konden de slachtoffers uit de anonimiteit en onverschilligheid treden en als burgers worden erkend. Het CVR-verslag is gebaseerd op acht zittingen betreffende specifieke gevallen (in aanwezigheid van de slachtoffers), vijf thematische zittingen⁵ en zeven openbare zittingen in het hele land.⁶ Daarnaast vonden ook vijftien ontmoetingen en dialogen onder burgers plaats. In totaal zouden 318 gevallen worden behandeld en 422 getuigen gehoord. Doordat de (vaak subalterne) slachtoffers in hun moedertaal getuigden, konden ze zich maatschappelijk positioneren en hun statuut opeisen en/of verwerpen. Volgens Daniel Dupuy was de voornaamste betrachting bij die bijeenkomsten 'de stemlozen een stem te geven, zodat ze eindelijk als volwaardige burgers werden erkend' (Dupuy 2009, 165). Het volgende voorbeeld gaat over een getuige met naam en toenaam: Liz Rojas Váldez.

Haar grafische weergave komt overeen met de werkelijkheid. Dankzij foto's van de toehoorders kunnen we zien hoeveel zorg de auteur besteedde aan de fysieke gelijkenis met de historische persoon, en dan vooral aan gelaatstrekken en blik. Ze praat met een microfoon voor een publiek en doet het relaas van haar persoonlijke ervaring tijdens de terreurjaren: haar moeder werd ontvoerd door militairen en 'verdween' vervolgens. Dankzij het gebruik van gedachtepuntnetjes en de directe rede is deze verklaring doordrenkt van een nog tastbare emotie; er blijkt zowel authenticiteit uit als het feit dat het trauma voortdurend opnieuw wordt beleefd. De rol van de 'informant' is cruciaal, want hij vormt de verbinding tussen kazerne en huis, moeder ●●●

(3) Elke directe getuige die de lezer toesprekt wordt geïdentificeerd: zijn/haar naam, voornaam en soms ook functie of statuut worden naast het portret vermeld (vgl. de voorbeelden hierbij).

(4) De Quechua-titel van de ingekorte versie van het CVR-eindverslag luidt *Hatun Willakuy*, wat 'groot verhaal' betekent.

(5) Enkele concrete thema's: antiterrorismewetgeving, geweld en misdaden tegen vrouwen, geweld op de universiteit, ballingschap enzovoort.

(6) Huanta, Huamanga, Huancayo, Huancavelica, Lima, Tingo María, Abancay, Trujillo, Chumbivilcas, Cusco, Cajatambo, Pucallpa, Tarapoto, Huánuco, Chungui.

... en kinderen; hij waagt zijn leven om de stem van rede en waarheid te vertolken. Liz neemt de rol van getuige op zich om licht te werpen op het duistere verleden.

Het getuigenis is dus een ‘machtsdaad’ (Ortiz Ferná 2004⁷) die op een bepaald ogenblik door de autoriteiten wordt toegestaan, waardoor een nieuwe waarheid vorm krijgt die door diezelfde autoriteiten tot dan toe was geloofwaardig, genegeerd en zelfs ontkend.

DE ETHISCHE DIMENSIE VAN HET COLLECTIEVE GEHEUGEN: VERGETELHEID EN ONVERSCHILLIGHEID OVERWINNEN

Veeleer dan de lezer een verhaal te vertellen laat de auteur herhaaldelijk blijken problemen te willen aankaarten die inherent zijn aan het conflict en die te maken hebben met gezag, schande, racisme, gebrek aan respect, vernedering en minachting voor anderen. Die reflexieve aanpak laat toe een helder beeld te schetsen van de gewelddaden, die bewezen zijn, en tegelijkertijd de Peruaanse rechtstreeks aan te spreken over het verleden van zijn land. In de Peruaanse context moet je de morele kwestie wel verbinden met de sinds de kolonisering geldende morele hiërarchie. De heersende klasse tracht een versie van de werkelijkheid te definiëren – als legitiem geponeerd, en dus niet erg moreel als je kijkt naar het gezag dat ervan uitgaat – en die vervolgens ook op te leggen aan de ondergeschikte klassen, die haar moeten aanvaarden. Ook problemen aangaande geloofwaardigheid (Becker 2013, 480) en partijdigheid komen aan bod: gewoonlijk geloven we uitspraken in verschillende mate al naargelang de sociale organisatie; we hechten meer geloof aan de versie van heersers (diegenen met overzicht over de situatie) dan aan die van ondergeschikten of subalternen (zij die vanuit een lagere positie op de sociale piramide geacht worden een onvolledig beeld te hebben van het grotere plaatje). Want het recht op waarheid en het recht van spreken zijn niet in alle culturen op billijke wijze verdeeld, en het belang van leidinggevenden krijgt voorrang. Getuigenissen houden nu intrinsiek

(7) In dit essay laat Carolina Ortiz Ferná zien dat getuigenissen een machtsdaad zijn, want ze kunnen uitgroeien tot een instrument van dominantie of emancipatie.

een omkering in van die morele orde: leden van zogenaamd minderwaardige groepen krijgen het woord en zolang hun verklaring duurt, verhuizen ze naar de top van de organisatie en behoren ze tot diegenen die over kennis beschikken. En al is kennis niet altijd een waarborg voor geloofwaardigheid, toch wordt de officiële waarheid vaak bijgesteld door die getuigenissen. Het gebeurt echter dat, wanneer de ‘vertegenwoordigers’ van de gevestigde moraal door mediaonthullingen en door de CVR worden aangeklaagd, ze de leugen en straffeloosheid inzetten om hun hachje en sociale positie te redden.

In het volgende voorbeeld worden twee vertogen tegenover elkaar gesteld: het oligarchische vertoog

van een blanke vrouw en man (zie tekstballonnen) en het naast hun afbeeldingen geplaatste CVR-vertoog, bij wijze van antwoord op/verdediging tegen hun aantijgingen. Zo worden hun argumenten als leugens ontmaskerd. Hun aanvallen worden ontkracht via tegenargumenten die stoelen op wetenschappelijke gegevens, rechtstreeks uit het CVR-verslag. De institutionele moraal is niet representatief voor de nationale realiteit en het feit dat ze tekortschiet, illustreert het onvermogen om recht te doen aan alle componenten van een multiculturele samenleving, die juist haar eigen waarden bepaalt. Door instanties als de CVR wordt de officiële stem ingesloten, tegengesproken en vervangen door die van subalterne individuen.

Getuigenissen zijn hier een middel om staatsgeheimen te onthullen en brengen een relaas ten voordele van de subalternen. De nieuw verworven legitimiteit van de ‘stemlozen’ veroorzaakt noodzakelijkerwijs een maatschappelijke breuk. De rechtvaardigheid, als ‘betekenaar van moraliteit’ (Sundar 2013, 411-424), lijkt wel problematisch te worden. Vanuit een sociologisch standpunt vraagt Nandini Sundar zich af of bepaalde vormen van lijden van groter belang zijn om straffeloosheid en de mythe van de collectieve onschuld te rechtvaardigen. De morele plicht van de schuldigen komt centraal te staan, al is die niet altijd een waarborg voor moraliteit. De kloof tussen feiten en woorden wordt vertaald door een discursieve en grafische confrontatie. Het getuigenis van Rosa Rojas is daarvan een goed voorbeeld, want via haar verklaring kunnen we de schaal van lijdensvormen en verantwoordelijkheden opnieuw bekijken. Hoe kan zij de klachten en wandaden van Fujimori aanhoren als ze zelf een slachtoffer is van de Colina-groep, of rechtstreeks van Fujimori's beleid? De rol van de voormalige president wordt vergoelikt in het licht van de dood van een onschuldige zoon en het onmetelijke verdriet van een moeder. De fysieke opsluiting van de een is een echo van het psychologische isolement van de ander, van wie het lijden niet lijkt te worden erkend. Verderop, in het getuigenis van kapitein Martín Rivas (leider van de Colina-groep), merken we de neiging om de gruwel te rechtvaardigen door zich te verbergen achter de verplichting die samengaat met een bepaalde opdracht en het dienen van de bevolking. In dit moralistische vertoog wordt de plicht van de militairen om zich te verdedigen vaak zozeer verantwoord dat ze de verantwoordelijkheid voor de hun aangewezen feiten ontkennen. In een pedagogische context is dit tegenover-elkaar-plaatsen van uitspraken een manier om manipulatie- en misleidingsstrategieën te nuanceren en aan het licht te brengen. Het is ook een manier om alle burgerstemmen te horen en de volledige bevolking aan bod te laten komen, al is de didactische aanpak de facto gericht op het verdedigen van de ‘stemlozen’.

Cossío's toolboek is ongetwijfeld een origineel pedagogisch instrument om het over het gewapend conflict in Peru te hebben – een onderwerp dat sindsdien in schoolboeken zelden of maar vluchtig wordt

... aangehaald.⁸ De lezer krijgt essentiële (zij het geen uitputtende) kennis betreffende dit tijdvak aange-reikt dankzij de didactische opzet van het werk. Via een meervoudige discursieve aanpak levert het een bijdrage tot de collectieve plicht om niet te vergeten: de stemmen en gezichten van de getuigen worden naast die van de beulen geplaatst en dit alles wordt getoetst aan de officiële versie van de CVR, om zo de vinger te leggen op afwijkingen en overeenkomsten. Door zijn visuele encscenering eist de auteur het recht op waar-

heid op en verwerpt hij de vergetelheid betreffende de ‘terreurjaren’, twee thema’s die als een rode draad door het werk lopen. ■

Mylène Herry

Université Toulouse – Jean Jaurès
Vertaling uit het Frans: Gorik de Henau

(8) In 2017 wordt het conflict in schoolboeken summier en op een paar bladzijden behandeld. De fundamentele problemen rond corruptie en politiek geweld worden niet aangeraakt.

BIBLIOGRAFIE

- Howard Becker, 'Moraliser le monde? De quel côté sommes-nous?', in Didier Fassin & Samuel Lézy, *La question morale. Une anthologie critique*, Parijs: PUF, 2013, 480.
- Tahar Ben Jelloun, *Papa, wat is een moslim?*, uit het Frans vertaald door Zsuzsó Pennings, Breda: De Geus, 2002.
- ---, *Papa, wat is een vreemdeling?*, uit het Frans vertaald door Zsuzsó Pennings, Breda: De Geus, 2006.
- ---, *Le terrorisme expliqué à nos enfants*, Parijs: Seuil, 2016 [voorlopig niet vertaald].
- Daniel Dupuy, *¿Dónde están? Terreur et disparitions au Pérou (1980-2000)*, Le Pré-Saint-Gervais: Le Passager Clandestin, 2009.
- Didier Fassin & Samuel Lézy, *La question morale. Une anthologie critique*, Parijs: PUF, 2013.
- Carolina Ortiz Ferná, 'El testimonio ¿un acto de poder? Sobre el proceso de producción e interpretación del testimonio', *Investigaciones sociales* 8 (13), 245-252, http://sisbib.unmsm.edu.pe/BibVirtualData/publicaciones/inv_sociales/N13_2004/a13.pdf (geraadpleegd 29 mei 2017).
- Nandini Sundar, 'Tensions pratiques. Culpabilité et réparation', in Didier Fassin & Samuel Lézy, *La question morale. Une anthologie critique*, Parijs: PUF, 2013, 411-424.
- Hatun Willakuy, *Misereor*, Lima, 2008.